

Sonderingsverslag 'De Tirse', Brakel

Dossiernummer: 2008/287

Uitreikingsdatum van vergunning: 20 november 2008

Prospectie met ingreep in de bodem uitgevoerd door archeologen Pam Velzeke:

Johan Deschieter en Tineke De Wandel

Vergunninghouder:

Pam Velzeke

Tineke De Wandel

Paddestraat 7

9620 Zottegem

Lokalisatie:

Provincie Oost-Vlaanderen

Gemeente Brakel

Deelgemeente Nederbrakel

Adres:

Marktpllein

Kadaster:

Afdeling 1

Sectie A

Percelen 734d, 737c, 738g, 740k2

Tijdsduur:

Begindatum 1 december 2008

Einddatum 5 december 2008

Eigenaar:

Sociale Huisvestingsmaatschappij Vlaamse Ardennen

Sint Jozefplein 18

9700 Oudenaarde

Op verzoek van erfgoedconsulente Nancy Lemay, Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed Oost-Vlaanderen werd er van 1 tot 5 december een archeologische prospectie uitgevoerd op de site De Tirse in Brakel.

Situering van de site

De prospectie betreft een 4140m² groot terrein, in het centrum van Nederbrakel (Oost-Vlaanderen), waar momenteel nog een gebouwencomplex, de voormalige Broedersschool, staat. Het terrein geeft vooraan, via een smalle overdekte poort uit op het Marktpllein. Achteraan, noordelijk is het terrein begrensd door de Zwalmbeek en de Theo Brakelstraat. In het westen is de site begrensd door de nieuwe gebouwen van de Christelijke Mutualiteit en de Openbare Bibliotheek.

Het Sint Augustinusinstituut zoals de school officieel heette dateert van 1938 en staat sinds een twintigtal jaar te verkommeren. Momenteel treft men op de site nog twee L-vormige gebouwcomplexen, twee voormalige speelplaatsen, een tuingedeelte, garages en een industrieel gebouwtje met losstaande schoorsteen.

Eind november is een aannemer gestart met de ontmanteling van de gebouwen. Na het prospectieonderzoek zal de definitieve afbraak van start gaan. In 2010 wil de Sociale Huisvestingsmaatschappij Vlaamse Ardennen er 38 flats, 1 kantoor en bijhorende infrastructuur gerealiseerd hebben. Gelet op de ligging van de site, vlakbij de markt van Brakel, én de aard van de ingreep werd er door het Agentschap aangedrongen op een voorafgaande prospectie.

Volgens het gewestplan ligt de site in een zone die ingekleurd staat als woonzone.

Landschappelijk-geografisch ligt de dorpskom van Nederbrakel op het lage en afgevlakte interfluvium, ongeveer 40 meter boven de zeespiegel, tussen de twee voornaamste beekstelsels, nl. de Dorenbosbeek in het noorden en de Molenbeek in het zuiden. Samen vormen zij de bovenloop van de Zwalmbeek. Geografische sluit Brakel in het zuiden aan bij de Zuid-Vlaamse heuvelrij gevormd door de Kluisberg, Hotondberg, Muziekberg, Pottelberg en Rodenberg (Mont de Rhode). Het noordelijke deel van Brakel loopt uit in de Zwalmvallei. Geologisch zijn deze heuvels opgebouwd uit tertiare sedimenten, in deze streek worden hoofdzakelijk leemgronden aangetroffen.

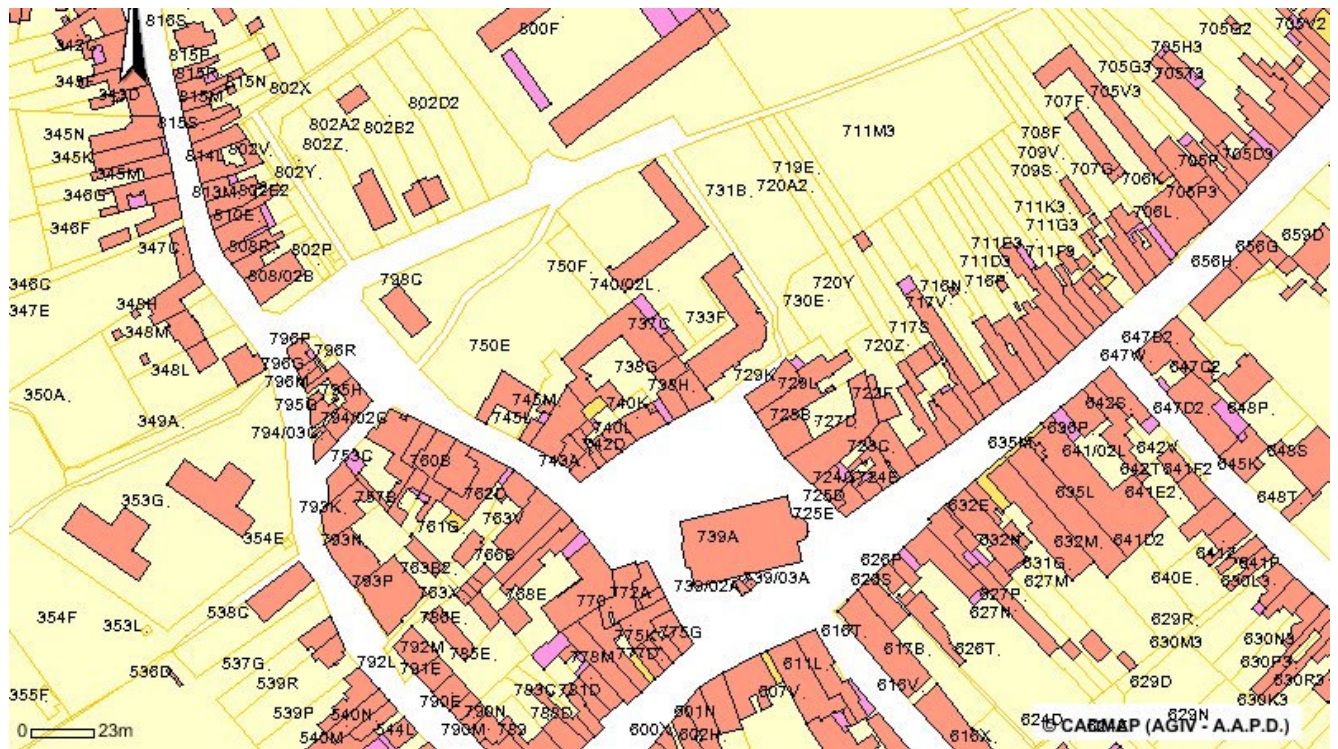

Fig.1. De dorpskom van Nederbrakel met de bestaande gebouwen op percelen 734d, 737c, 738g, 740k2. © AGIV

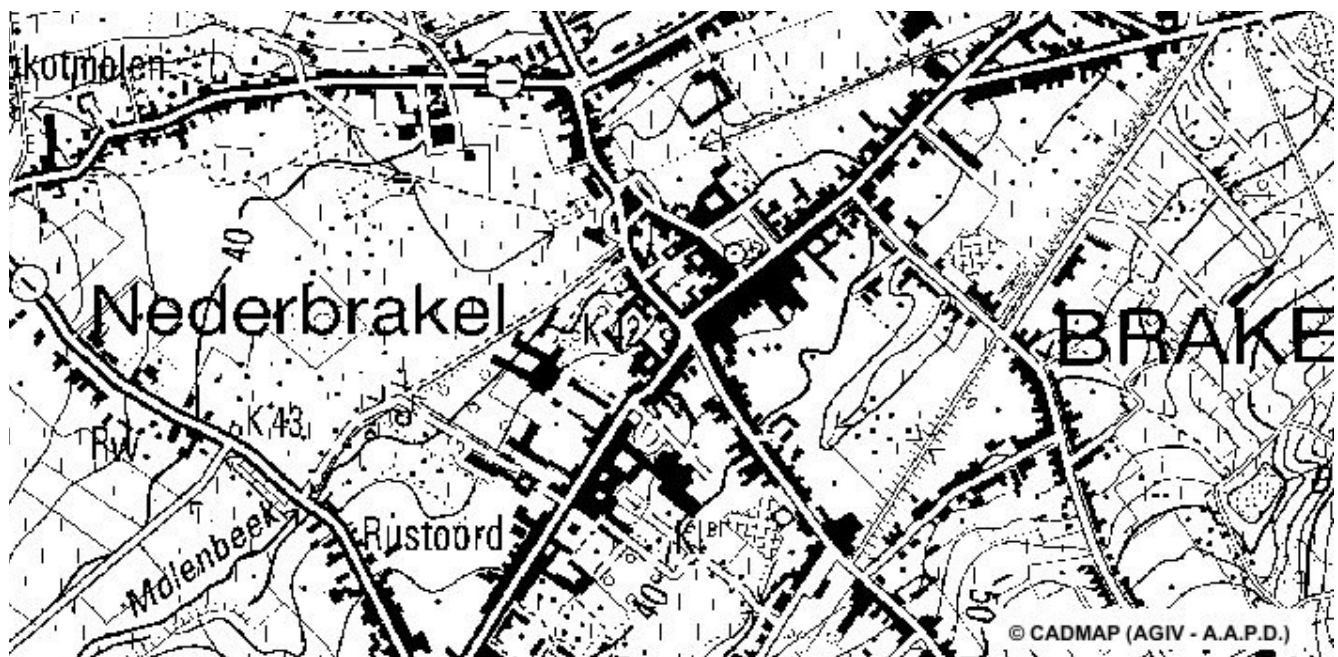

Fig. 2. De dorpskom van Nederbrakel, topografische kaart. © AGIV

Historische achtergrond

De site is gelegen pal in de dorpskom van Nederbrakel, ten noorden van de kerk. De Sint Pietersbandenkerk is vrij jong en onderging in 1852 een volledige restauratie. De gotische toren is veel ouder en zou dateren uit de jaren 1515 -1551. Een octrooi, verleend door Karel V, uit 1515 wijst uit dat Nederbrakel toen een niet onaanzienlijke gemeente was. Waarschijnlijk ging het aanzien van het plaatsje Nederbrakel terug tot eeuwen vroeger.

Voor het uitzicht van Nederbrakel kan men zich ondermeer baseren op een perkamenten plan in het kerkarchief van de gemeente. Deze schets uit de 17de eeuw van de dorpskom van Nederbrakel, opgemaakt door een onbekende landmeter, geeft enkele indicaties zoals de kerk, het kerkhof, de halle, en de dorpskom met huizen en straten, maar voorts zijn er weinig precieze gegevens beschikbaar. Zeker is dat de landmeter tijdgenoot was van een zekere Jan van der Plancken, koster te Nederbrakel rond 1650, want de schets bevat de Costerye van Jan van der Plancken.

Nederbrakel moet dus reeds goed bebouwd zijn geweest. Rond de kerk lag het kerkhof en noordwaarts van dat kerkhof stond de halle, een overdekte markt waar wekelijks markt werd gehouden. Langs de halle liep een wegeltje naar het Cueren Huys of pastorie die zich bevond waar nu de dekenij staat. Het vroegere gebouw was verder van de Serpentstraat afgelegen en stond met de voorgevel naar de kerk gekeerd. Het is een omwalde nederige woonst staande in het vochtig dal langs de Melkstraat, en waarheen men slechts langs smalle slijkwegen kon toe geraken.

In het octrooi is sprake van de slechte staat waarin de Halle verkeerde. Ook de belangrijke kerk waarvan -volgens het octrooi- de toren in erg bouwvallige staat verkeerde wijst erop dat het dorp Nederbrakel al erg vroeg een zeker belang speelde.

Een getuigenis van Van Gestel uit 1699 vertelt ons dat de markt in Nederbrakel wekelijks-althans in de 17de eeuw- werd gehouden, waarschijnlijk iedere woensdag zoals heden nog het geval is. Hij vermeldt ook dat de jaarmarkt op 7 september gehouden werd.

Uit een oorkonde van 1551 blijkt dat de gemeente zo welvarend was dat de kosten van de nieuwe zware kerktoren voor het grootste deel werden gedragen door de opbrengst van de marktrechten en de bijdragen van de bewoners.

In 1828 onderging de Sint-Pietersbanden kerk een grondige facelift. De kerk was te klein geworden voor de groeiende bevolking, omdat de bouw van een nieuwe kerk te veel koste opteerde men voor een uitbreiding van de bestaande kerk. Er werd een nieuw hoofdkoor, sacristij en zuidbeuk bijgebouwd. Het noorddeel van de kerk bleef voorlopig onaangeroerd. Toen de grondige verfraaiingswerken achter de rug waren vond men dat de oude noordkant van de kerk teveel afstak. De oude vensters aan de noordkant voldeden niet meer aan de wensen en de muur was al talloze keren opgelapt en bestond uit een bont allegaartje van stenen. Men

opteerde uiteindelijk voor het oprichten van een nieuwe muur. De halle op de markt, een aloud gebouw dat tot dan toe eigendom was van de kerkfabriek, werd verkocht aan de gemeente en bracht zo terug genoeg geld in de lade om de verbouwing te betalen. De gemeente hield tot daarvoor zijn gemeenteraadszittingen in de herberg De Koornbloem op de Markt te Nederbrakel. Vanaf 1829 kreeg de halle een nieuwe bestemming als gemeentehuis. We halen nog meer informatie over het uitzicht van de halle uit een *afschrift van de beraadslaging van het kerkbestuur ten jare 1829 den 8 november betreffende de vergroting van de kerk*. De halle is geheel in kareelsteen gemaakt en met schailen gedekt. Het gebouw werd voor 1000 guldens verkocht aan de gemeente.

Wat betreft de historische achtergrond van de voormalige schoolgebouwen op de site konden we slechts geringe informatie verzamelen. Door toedoen van Kanunnik Isidoor De Sitter, geboren te Nederbrakel en diocesane hoofdopziener van het onderwijs, werden besprekingen aangeknoopt met het machtig gesticht der Broeders van Liefde te Gent om in Nederbrakel een volledig lager en middelbaar onderwijs voor jongens te stichten. In oktober 1911 kocht men een eigendom uitgevende op de Markt te Nederbrakel waar schoollokalen ingericht werden. De school werd het Sint Augustinusgeschicht gedoopt. Tot 1924 bleef de middelbare afdeling op de Markt gevestigd om dan naar de Kasteelstraat te verhuizen waar een nieuwe school gebouwd was.

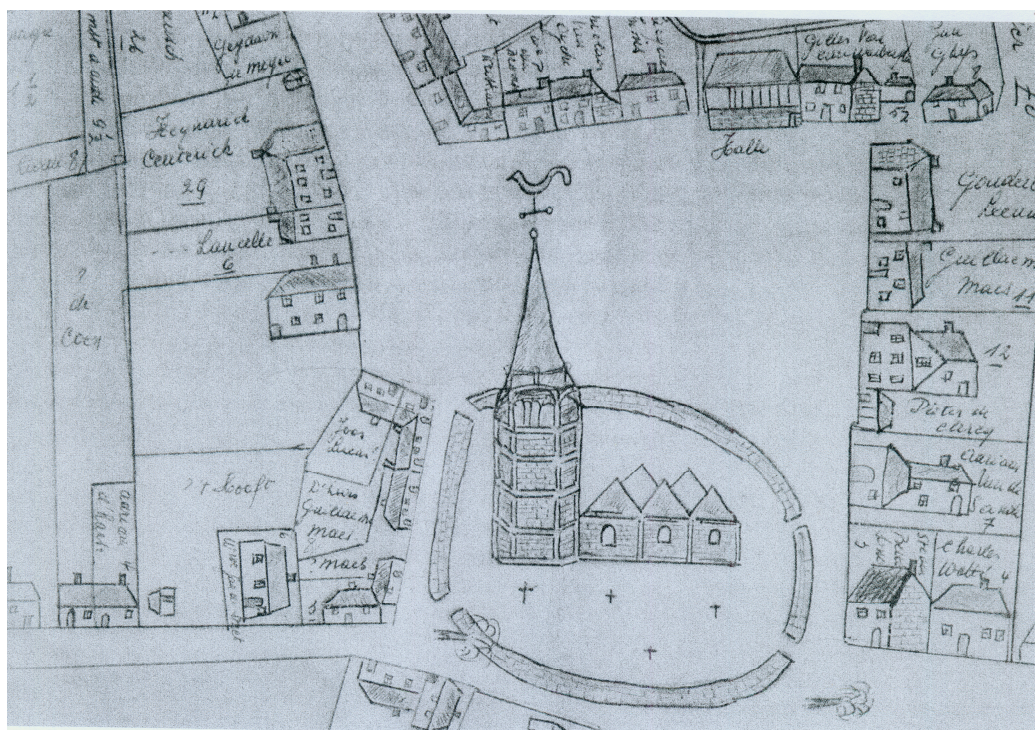

Fig. 3. Kaart Nederbrakel uit 16de eeuw. 20ste eeuw's kopie naar intussen verdwenen origineel.
© Documentatiecentrum Triverius

Fig. 4. Detail van de dorpskom van Nederbrakel uit de Kabinetskaart van Ferraris (1771-1778)
©KBR.be

Fig. 5. Detail van de dorpskom van Nederbrakel, situatie rond 1840
© provincie Oost-Vlaanderen, NGI, AGIV

Situering van de sonderingssleuven

Voorafgaandelijk aan de graafwerken is een archeologische inventarisatie door middel van proefsleuven uitgevoerd. Na overleg met de ingenieurs en aannemers van het project besliste men om het terrein vóór de sloop van de bestaande gebouwen te sonderen. Er werd geopteerd voor vier zorgvuldig gepositioneerde sonderingssleuven verspreid over de site. Uiteraard moest bij het positioneren van die onderzoekssleuven rekening gehouden worden met de toegangswegen en stabiliteit van de bestaande infrastructuur. Het prospectieonderzoek voeren voor de definitieve sloop heeft als voordeel dat de stratigrafie nog nergens geroerd is door de zware machines die bij de sloop worden gebruikt. Nadeel is wel de eerder gedwongen positie van de onderzoekssleuven in de bestaande open ruimte. De meeste gebouwen op de site waren echter volledig onderkelderd, het bodemarchief daar is reeds vernield.

Wachten met het sonderingsonderzoek tot na de definitieve sloping, zou dus weinig extra onderzoeksmogelijkheden opleveren.

Op de voormalige speelplaats, toegankelijk via aan het Marktpllein, werd een eerste sonderingssleuf oost-west georiënteerd. Achter de gebouwen van de Openbare Bibliotheek, op de andere speelplaats, trok men een tweede noord-zuid georiënteerde sleuf. De derde en vierde sonderingssleuven, eveneens noord-zuid georiënteerd, situeerden zich in het tuingedeelte tussen de Zwalmbeek en de bestaande gebouwen.

De sonderingssleuven zijn gemaakt door een kraan met een platte bak van circa 1m80 à 2 m breed onder toezicht van een archeoloog. De verstoorde bodem werd laagsgewijs afgegraven tot op een archeologisch relevant niveau of tot op de moederbodem.

Op onderstaande situatieschets ziet men de lokalisatie van de sonderingssleuven. Op het terrein was men omwille van veiligheidsredenen verplicht een zekere afstand te bewaren van de bestaande gebouwen en ondergrondse zware elektriciteitskabels. De lokalisatie van de sonderingssleuven werd om praktische redenen soms wat herzien.

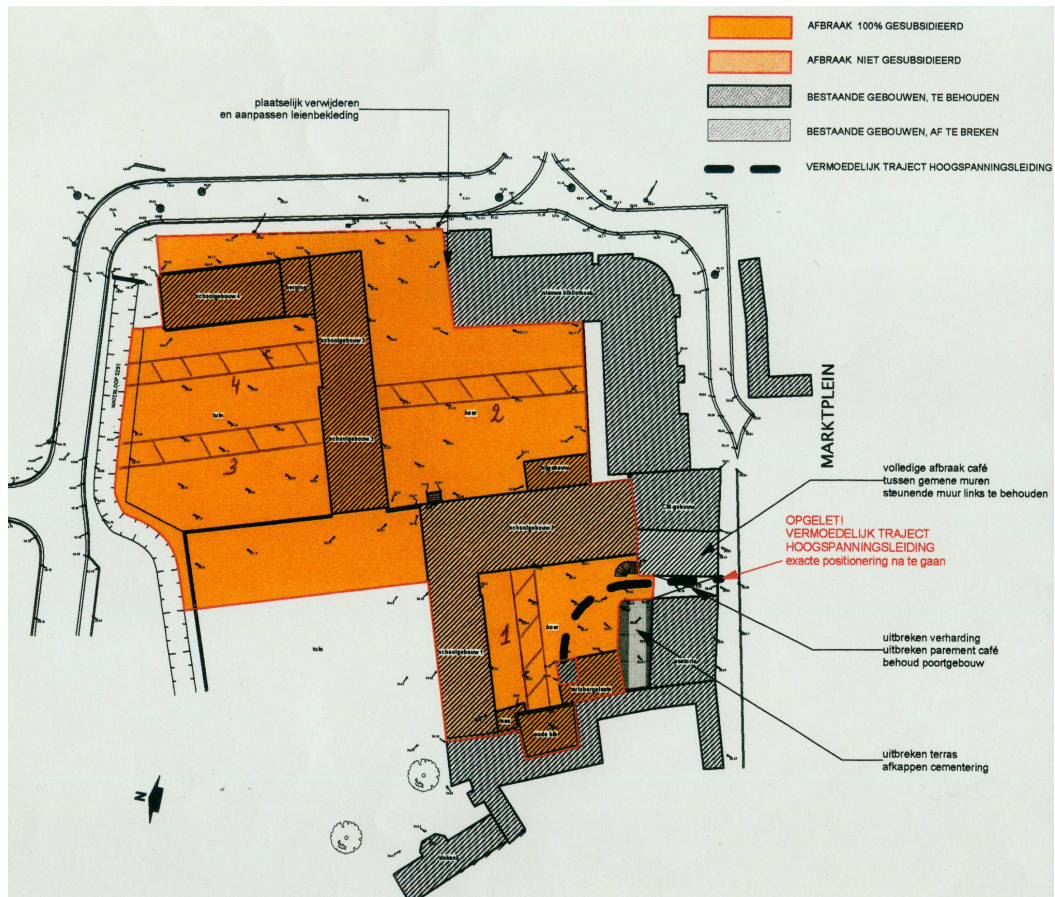

Fig. 6. Huidige toestand met bestaande gebouwen op de site De Tirse met positionering van de sonderingssleuven (bij benadering, aangegeven met arcering).

Fig. 7. Sleuf 2 op de speelplaats, bovenaan en rechts de nieuwbouw van de Openbare Bibliotheek. ©PAM Velzeke

Fig. 8. Op de voorgrond de Zwalmbeek en het tuingedeelte waar sleuf 3 en 4 zich situeren ©PAM Velzeke

*Fig. 9. Sleuf 3 in de tuin achter het schoolgebouw
©PAM Velzeke*

Fig. 10. sleuf 4 met een recente verstoring ©PAM Velzeke

Resultaten sonderingssleuven

Sleuven 3 en 4 in het tuingedeelte leverden geen noemenswaardige archeologische sporen op. De sonderingssleuven waren respectievelijk gemiddeld 7 en 17 meter lang en 60cm diep. De moederbodem werd aangetroffen op 50 cm onder het huidige loopvlak. Er zijn wel een groot aantal flessen aangetroffen in de teelaarde die waarschijnlijk te relateren zijn aan de brouwerij die in een recent verleden op de site werd uitgebaat. Ook sleuf 2 achter de gebouwen van de Openbare Bibliotheek bracht geen sporen aan het licht. De sleuf was gemiddeld 18 meter lang, de moederbodem werd berikt op 80 cm diepte.

De zone waarin sleuf 2, 3 en 4 zich situeren, is doorheen de tijd tuin of akkerland gebleven. Op het voor Brakel beschikbare historische cartografisch materiaal staat deze zone stevast aangegeven als onbebouwd. Op de Ferraris kaart (1771-1778), de Atlas der buurtwegen (1840) en op de Popp-kaart (+1850) is enkel de eerste vleugel van het schoolgebouw aangegeven, de rest van de site is onbebouwd.

Sleuf 1 op de eerste speelplaats, strekte zich uit over een lengte van ongeveer 10 meter en leverde wel een aantal archeologische sporen en structuren op. In de oostelijke hoek kwam een bakstenen fundering aan het licht die afboog naar het zuiden. Het baksteenformaat is 22x10x5,5. De fundering heeft een dikte van 34cm. Aan de buitenkant zijn sporen van een bepleistering/mortellaag te zien. De fundering zit op -125 cm ten opzichte van het loopvlak.

Centraal in de sonderingssleuf kwam op een diepte van -125cm t.o.v. het huidig looppniveau een noord-zuid georiënteerde bakstenen fundering aan het licht. De fundering is 42 cm breed. Het baksteenformaat is 23,5 tot 24 x 11,5 x 5cm. Westelijk van deze bakstenen fundering zit een homogene grijze grachtvulling. De vulling bevat fragmenten houtskool en botmateriaal.

In de uiterste westelijke hoek van de sleuf kwam op -180cm een bakstenen afvoerkanaaltje tevoorschijn met een noordoost-zuidwest oriëntatie. De bakstenen hebben een formaat van 23x11x5. Het kanaal is opgebouwd op een sokkel van 1 rij bakstenen dik. De wanden van de afvoer bestaan uit 2 bakstenen samen ongeveer 12 cm hoog. De wanden springen ongeveer 2,5cm naar binnen ten opzichte van de sokkel eronder. De binnenmaatse breedte van de afvoer is 13 cm. Het kanaal is afgedekt met één laag bakstenen (5cm dik) die 35 cm breed is. Dit is vermoedelijk een afvoerkanaaltje daterend uit de 17de eeuw.

De sonderingssleuf had een maximale diepte van circa 2 meter. Omwille van veiligheidsredenen is de moederbodem niet bereikt.

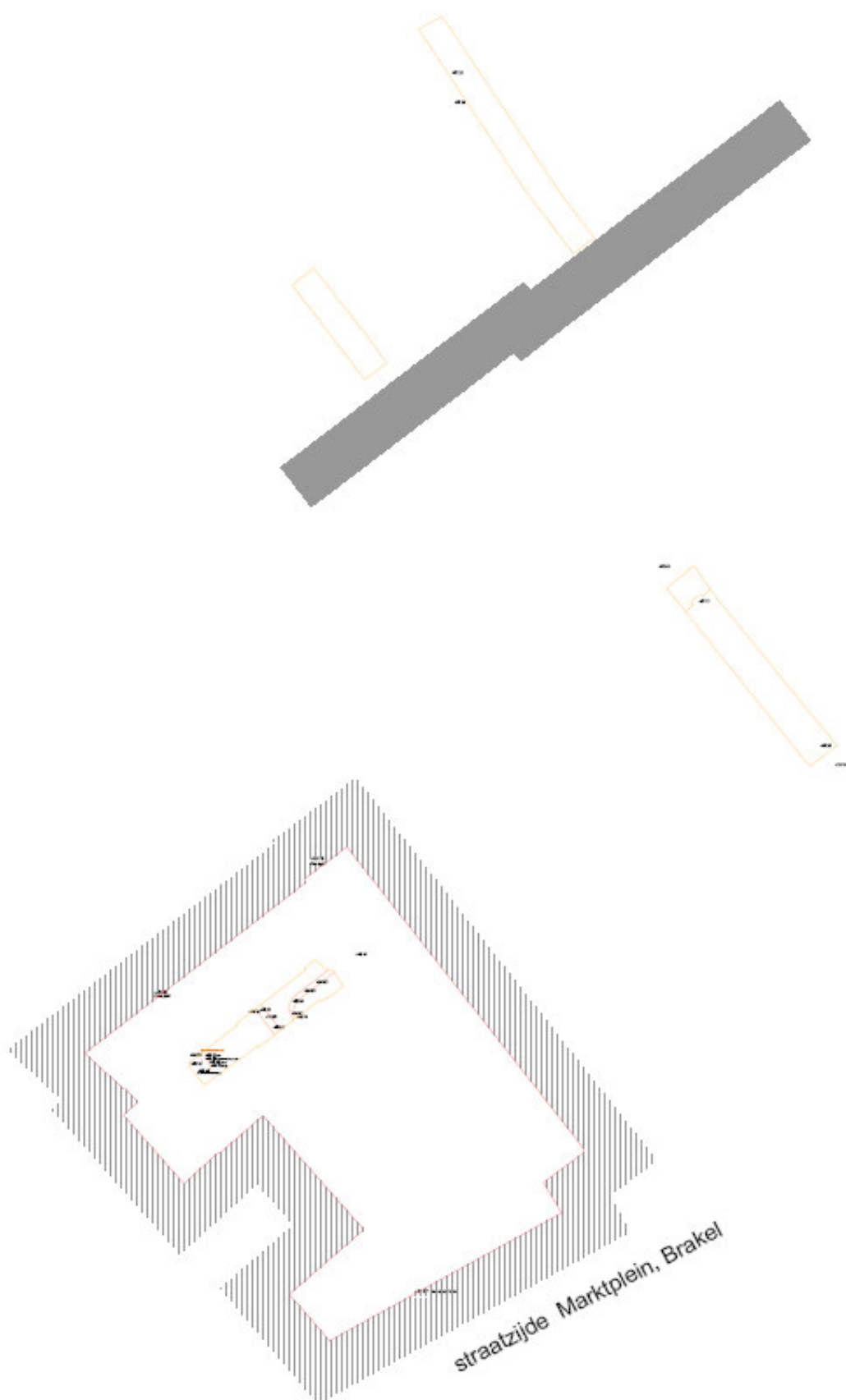

Fig. 11. Digitaal grondplan met aanduiding van de sonderingssleuven, bestaande gevels en archeologische constructieresten. © Studiebureau BVP

Fig.12. Zicht op sleuf 1 met de aangetroffen constructieresten

©PAM Velzeke

Fig.13. Detail van constructieresten in sleuf 1

©PAM Velzeke

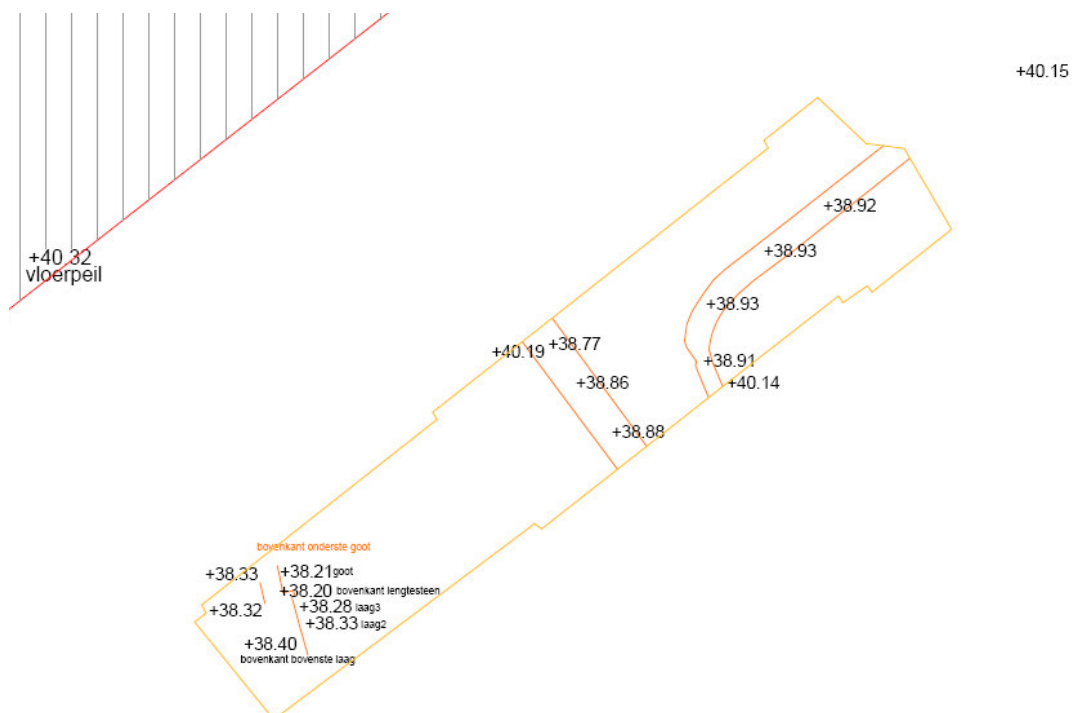

Fig. 14. Digitaal grondplan van sleuf 1 met aanduiding van de constructieresten en TAW hoogtes.

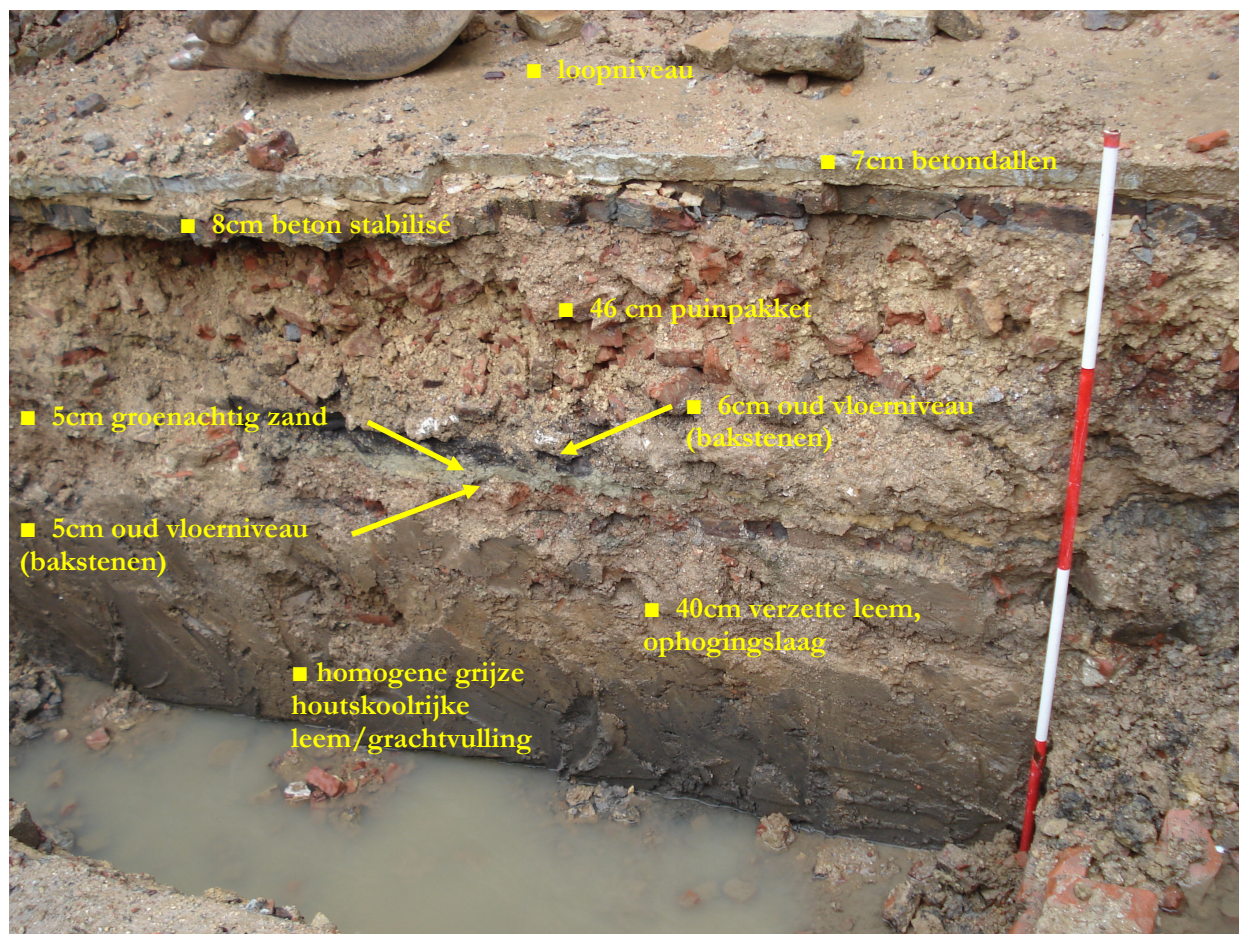

Fig.15. Noordelijk profiel van sleuf 1 met aanduiding van de verschillende stratigrafische lagen ©PAM Velzeke

Op bovenstaande figuur (Fig. 13) krijgt men inzicht in de stratigrafische opbouw centraal op de site. De maximale diepte van de sonderingssleuf is 1m95. De moederbodem kon niet worden aangesneden wegens instortingsgevaar van de instabiele wanden. Ongeveer 15 cm onder het huidige loopvlak zit een 46cm dik puinpakket. Daaronder trof men 2 oude vloerniveaus aan, misschien te relateren aan de vroegere brouwerij. Onder de oude vloerniveaus zit een 40cm dik pakket verzette leem. Deze ophogingslaag dekt een oudere grachtvulling af. De grachtvulling is houtschoolrijk en bevat fragmentjes dierlijk bot.

Uiterst westelijk op de site staat nog een opvallend 'industrieel' gebouwtje met ernaast een vrijstaande schoorsteen. Volgens mondelinge mededelingen is dit een restant van de voormalige brouwerij. Schriftelijke verwijzingen daarvoor hebben we voorlopig echter niet gevonden.

Fig.16. Ooit de Gemeentelijke bibliotheek van Brakel, misschien restant van een brouwerij? ©PAM Velzeke

Brouwerijen en stokerijen behoren tot het typisch industrieel archeologisch erfgoed uit de 2de helft van de 19de eeuw . In iedere stad of elk dorp, hoe klein ook, waren er doorgaans meerdere gevestigd. In Nederbrakel telde men in 1883 10 brouwerijen en een stokerij. Meestal waren deze bedrijfsgebouwen geïntegreerd in het bestaande gebouwenbestand.

Het bierbrouwen was in de streek een hooggeschatte nijverheid. In het wapenschild van Nederbrakel beeld men zelfs een bierton af. Het bierbrouwen in Brakel slinkte na verloop van tijd en werd weggedrongen door de uitbating van waterbronnen (zoals: Topbronnen, Koningsbronnen, Luxbronne,...) die veel welvaart in de gemeente brachten.

Het bord op boven de deur (zie *Fig. 14*) verwijst wel nog naar de functie van gemeentelijke bibliotheek van Brakel die het gebouw lange tijd vervulde in een recent verleden.

Bibliografie

BRAKELS T., 1952. Geschiedenis van Nederbrakel, Opbrakel en omstreken.

TRIVERIUSGENOOTSCHAP, 2002. Archiefbeelden Brakel-Horebeke.

<http://www.ngi.be/ferraris/NL/NL1-4-2.jsp>

<http://www.agiv.be/gis/>

<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen>

<http://www.trage-wegen-lijn.be>